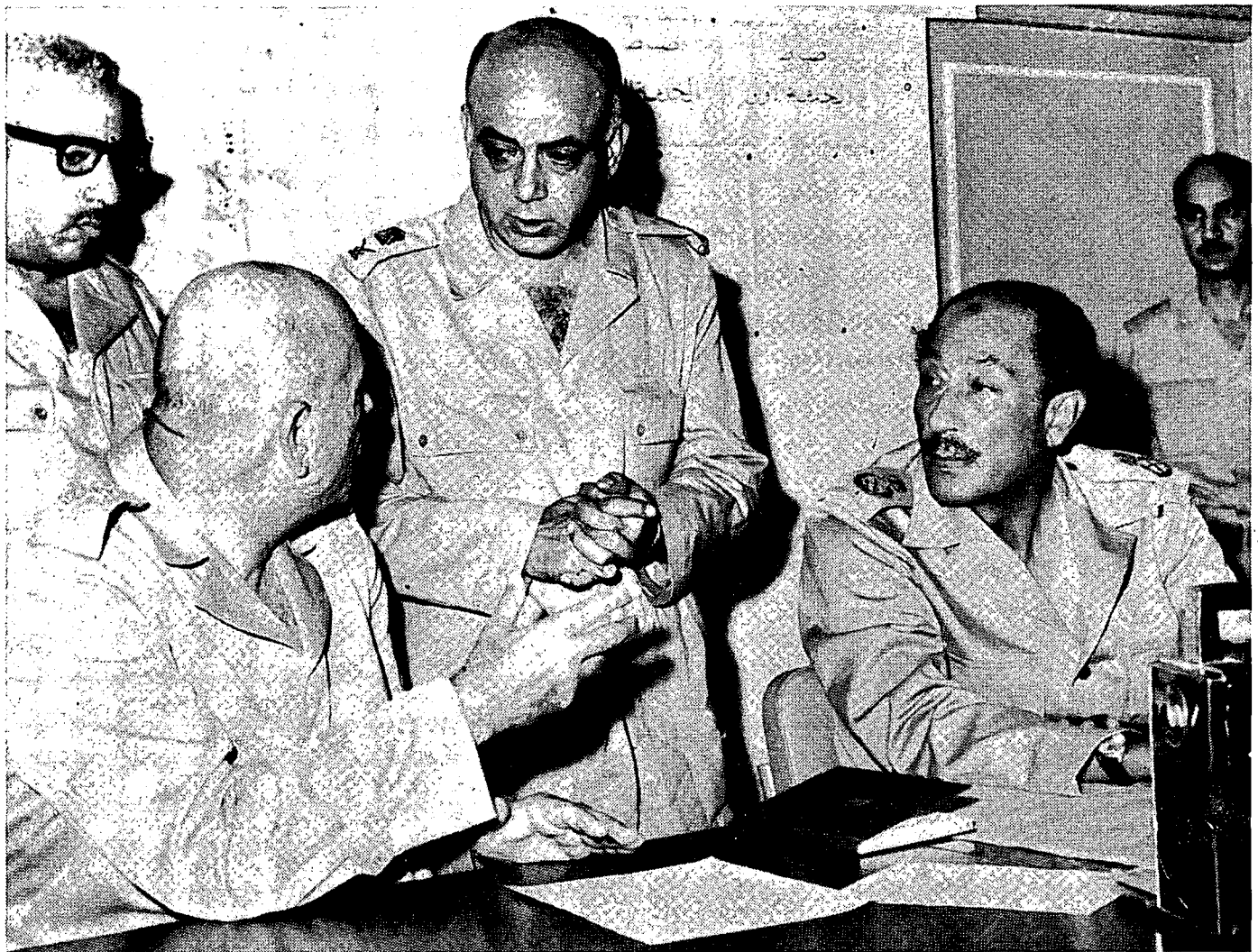
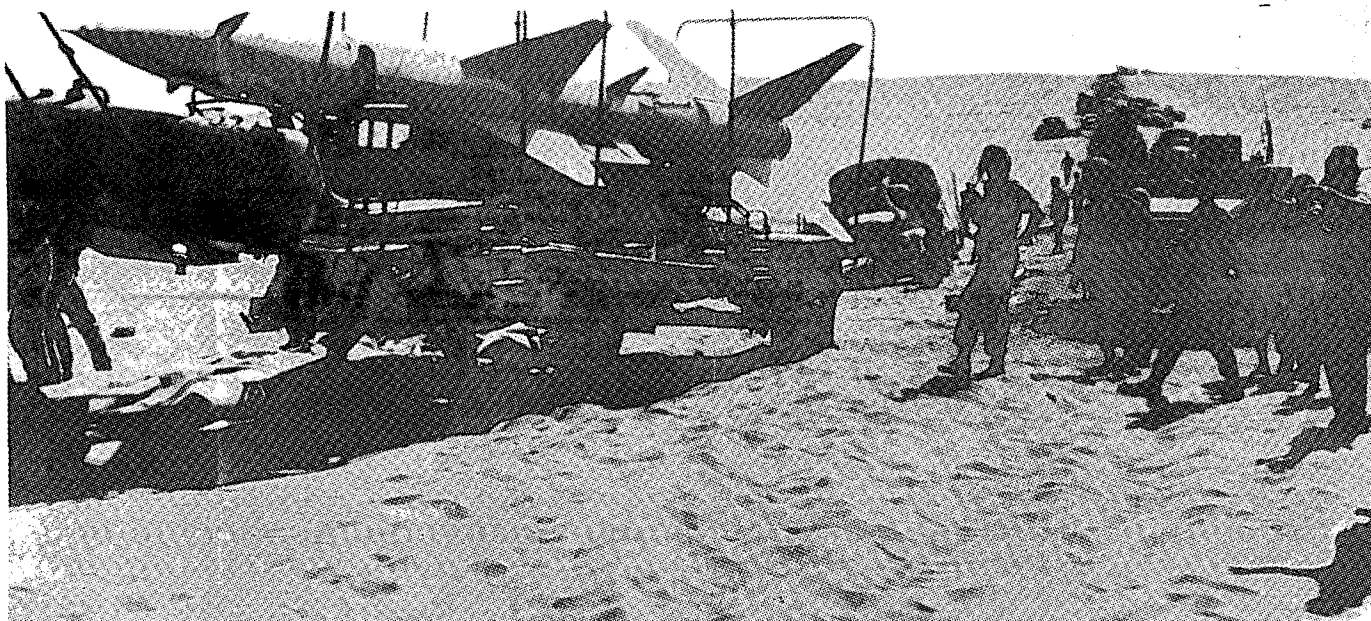

הפיקוד העליון המצרי במלחמת יום הכיפורים

ג'ורג' ו' גאוריק*

* ההיסטוריון של המזרח התיכון במכון ללימודי מלחמה – שהוא מחלקת ההיסטוריה הצבאית של ביה"ס לפיקוד ומטה של צבא ארצות הברית – בפורט לוונורת'. פרסם מאמרים בכתב העת *International Journal of Middle East Studies* וב'*Middle Eastern Studies* בנושאי ההיסטוריה העות'מאנית. בשלב זה הוא עוסק במחקר על ההיבטים הצבאיים של מערכת "קדש" ומלחמת ששת הימים.
המאמר התפרסם בכתב־העת *Armed Forces & Society* כרך 13, מס' 4, קיץ 1987.

מלחמת ששת הימים: טילי נ"מ SA-2 מצרים שנפלו שלל לידי צה"ל

לאימונים ולמנהלה של המחוז הצבאי המזרחי. פיקוד מרחבי זה, שמפקדתו נמצאה באיסמעיליה, שלט בכל כוחות היבשה שהיו מוצבים מזרחית לתעלת סואץ ובאזור התעלה עצמה.²

כתוצאה מהקמת הפיקוד הבכיר הזה חלו התפתחויות, אשר החלישו את יכולת הלחימה של הצבא המצרי. אחת מהן היתה התמודדות שהחלה מיד בין פיקוד כוחות היבשה – על המשימה הרחבה המוטלת עליו – לבין הרמטכ"ל על השליטה בכוחות היבשה, בעוד האחרון – שאיבד חלק ניכר מסמכויותיו –

קיים פיקוד ושליטה על מפקדי כוחות היבשה, האוויר והים.

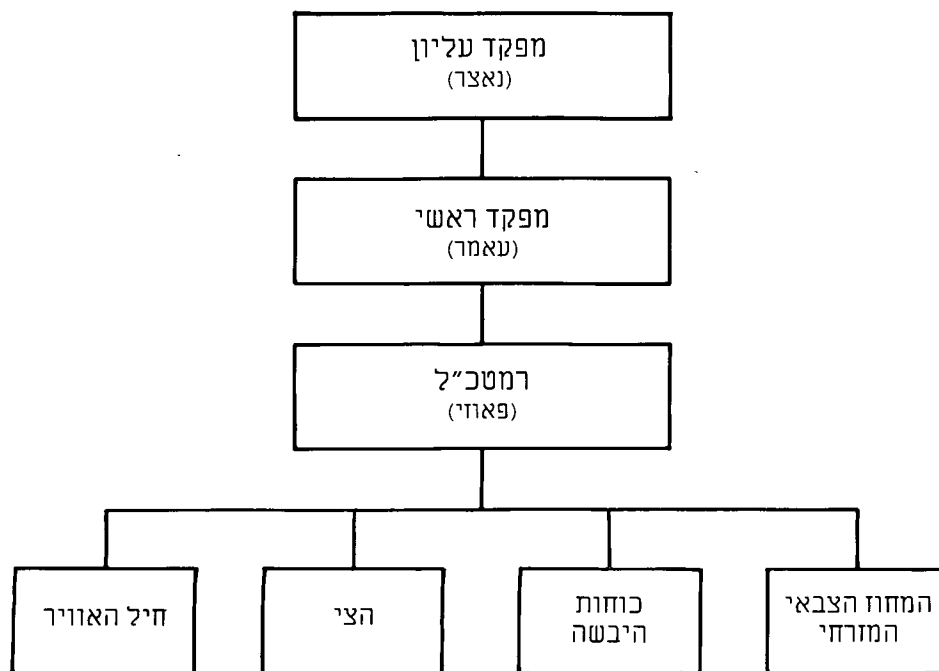
פיקוד כוחות היבשה שהוקם בזמן הארגון מחדש בשנת 1964, ושלא היה כמותו במצרים מעולם, היה אחראי לשילוב האימונים והמנהלה של כל כוחות היבשה בצבא, בצי ובחיל האוויר בימי שלום. מובן מאליה שמשימה רחבה כל כך, שחפפה את תחומי הפעילות של שלוש הזרועות, הפכה את פיקוד כוחות היבשה לפיקוד הגדול ביותר בכוחות המזוינים של מצרים.¹ מטלה זו כללה אחריות ישירה

כדי להעריך נכונה את ההצלחה הצבאית שהשיגו הכוחות המזוינים של מצרים בעת חציית תעלת סואץ ב-6 באוקטובר 1973, יש להבין כיצד פתרו המצרים את בעיות הפיקוד העליון שלהם בעקבות מלחמת ששת הימים ב-1967. אולם מנתחי מלחמת אוקטובר מתעלמים במידה רבה מהקשר זה, ממקדים את דיוניהם בהפתעה שהשיגו המצרים ובכישלונם של המודיעין הצבאי הישראלי. שני הנושאים הללו ראויים לעיון מדוקדק נפרד, אך ההתפתחויות המכריעות שהביאו להצלחה המצרית ב-1973 התחוללו בשל השינויים המפליגים – הפרסונליים והמבניים כאחת – שחלו בפיקוד העליון המצרי כתוצאה של מלחמת 1967.

בעיות של פיקוד ושליטה, 1964 עד 1967

בשנת 1964 אורגנו מחדש הכוחות המזוינים המצריים בצורה יסודית – ארגון שכלל הקמת פיקוד חדש לכוחות היבשה. אולם מאוחר יותר התברר שלא היה זה צעד נבון, שכן הוא הביא להחרפת הכיתותיות שקיננה עוד קודם לכן בקרב דרגי הפיקוד הבכירים ביותר.

עץ המבנה של הצבא המצרי ב-1964 מצביע על מעין אחדות פיקוד, עם צינורות פיקוד ואחריות ברורים (ראה תרשים מס' 1). הנשיא גמאל עבד אל-נאצר הוא המפקד העליון של הכוחות המזוינים המצריים, אחריו פילדמרשל מוחמד עבד אל-חכים עאמר, סגן ראשון לנשיא והמפקד הראשי. עאמר היה בכיר מראש המטה הכללי של הכוחות המזוינים, בעוד האחרון

תרשים מס' 1: הפיקוד והשליטה בסיני, 1964 עד 1967: התיאוריה

מתבונן כיצד גדלה מפקדת פיקוד כוחות היבשה עד שהגיעה לממדי המטכ"ל ואף עברה אותו.³ היה זה ארגון מחדש יסודי, ומפקד המחוז הצבאי המזרחי נאלץ לכונן מחדש את יחסיו עם המטכ"ל – דבר שלא נעשה בקלות לנוכח הכיתתיות הגוברת בקרב הפיקוד העליון. התכנון המבצעי למלחמה בסיני היה קשור למחוז הצבאי המזרחי ולמטכ"ל במישרין, בעוד שהאחריות לאימוני כוחות היבשה בחצי האי ולכוננותם הקרבית הוטלה, ככל הנראה, ישירות על כתפי מפקד כוחות היבשה (ראה תרשים מס' 2).

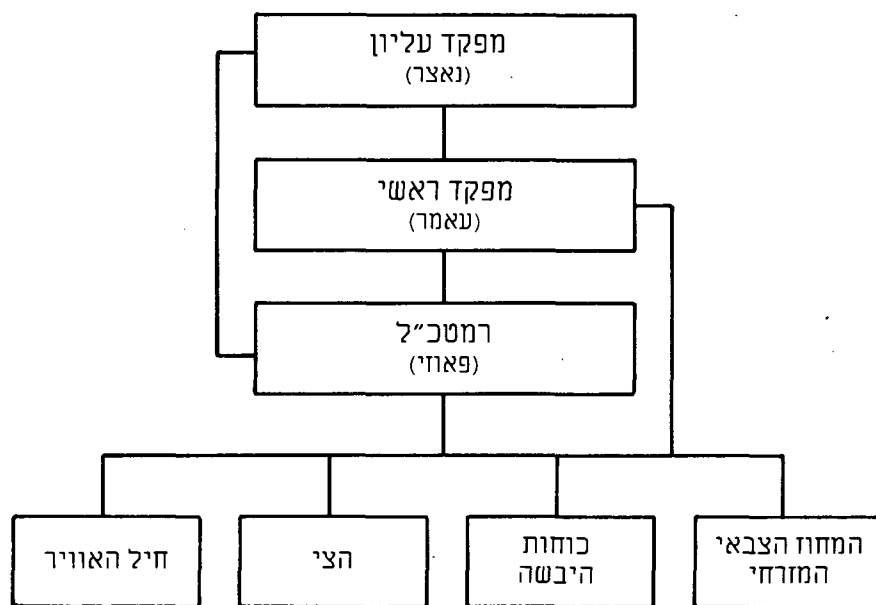
גדול הדורש קציני מטה רבים, בעיצומה של מלחמה, היה מעשה בלתי נבון מבחינתה של מדינה מתפתחת בעלת משאבים מוגבלים כמצרים, בייחוד מפני שישראל היתה עדיין האיום העיקרי וכוחותיה המזוינים נמצאו בעיצומה של תכנית מרשימה של התמקצעות ומודרניזציה.⁴ מה גם שמערכת ההדרכה בצבא המצרי התקשתה להכשיר קצינים מיומנים במספר מספיק. נוסף לבעיות הגוברות בתוך מבנה הפיקוד העליון של כוחות היבשה, השפיע פיקוד כוחות היבשה החדש גם על התחום החינוכי של

בסיני – נמצא מחוץ לשרשרת הפיקוד המבצעי. המחוז הצבאי המזרחי יהפוך לזירת מבצעים, כאשר הפיקוד שלו הופך להיות פיקוד של ארמיית שדה ולא פיקוד משולב. מפקד ארמיית השדה ישלוט מבצעית בכל דיוויזיות הח"ר והשריון, בחטיבות העצמאיות ובכל יחידה מיוחדת אחרת שתוקצה למרחב הגיאוגרפי שלו. כן יקצה מפקד זה את כל אמצעי האוויר שיופנו על-ידי מפקד חיל האוויר לסיוע לכוחות היבשה. במונחים של שרשרת הפיקוד היה מפקד ארמיית השדה כפוף ישירות למטכ"ל. ליתר דיוק, הוא היה אמור לדווח באמצעות ראש המבצעים אל הרמטכ"ל שהיה כפוף, מצידו, לפילדמרשל עאמר. עאמר, שכונה רשמית סגן המפקד העליון, יקבל את ההחלטות המבצעיות כמפקד הראשי.⁵

התכנית המבצעית הורתה להיזן לפני שתי מפקדות עיקריות, הכל מתוך מחשבה לקרב את המפקדים הבכירים אל זירת הלחימה. במקרה של מעשי איבה ינוע המטה הכללי מאזור קהיר לאיסמעיליה.⁶ הפיקוד של ארמיית השדה ימקם את המפקדה המבצעית שלו בבירת מאדה, השוכנת סמוך למרכזו של סיני.⁷ הסידורים האלה לימי מלחמה היו אמורים לענות על כל בעיה אפשרית בפיקוד ובשליטה, לפחות תיאורטית, אך לאמיתו של דבר התפתחו יותר בעיות פנימיות ממש סמוך למלחמת 1967.

אף על פי שתכניות המלחמה של מצרים הגדירו את שרשרת הפיקוד בבהירות, שינה המפקד הראשי, עאמר, סידורים אלה באופן פתאומי, שלושה שבועות לפני פרוץ מעשי האיבה. ב-15 במאי 1967 מינה עאמר את גנרל עבד אל-מוחסיין כמאל מורתגי – מפקד כוחות היבשה – לתפקיד החדש של מפקד חזית.⁸ לפני מינוי זה היה מורתגי גם מפקד חיל המשלוח המצרי בתימן, תפקיד פוליטי-צבאי שהחזיק בו מאז 1965. מאוחר יותר הודה מורתגי שב-15 במאי ידע אך מעט על התכניות המבצעיות המפורטות בסיני, מכיוון שעיקר זמנו ואמאציו יוחדו לניהול המאמץ המלחמתי נגד כוחותיהם של השבטים בתימן.⁹ שינוי פתאומי זה במערכת הפיקוד והשליטה סייע להניב תוצאות הרסניות עבור הכוחות המזוינים המצריים.

מינויו של מורתגי למפקד חזית זעזע את כל הפיקוד הבכיר, מפני שתכניות המלחמה הקודמות קבעו שמפקד המחוז הצבאי המזרחי – לוטננט-גנרל סלאח א-דין מוחסיין – יהיה מפקד החזית ויהיה כפוף ישירות למטכ"ל. עתה מצא מוחסיין את עצמו כפוף למפקד חדש הפועל ממפקדה חדשה. התפתחות בלתי צפויה לחלוטין זו גרמה למתיחות ביחסים בין מורתגי למוחסיין וחוללה מבוכה נוספת בשרשרת הפיקוד.¹⁰

תרשים מס' 2: הפיקוד והשליטה בסיני, 1964 עד 1967: המציאות

בכל תקופת שלטונו של נאצר (1952 עד 1970) הווה המחסור בקצינים מיומנים מקור לדאגה מתמדת, אבל הקמת פיקוד כוחות היבשה החריפה את הבעיה. בין 1956 ל-1967 היו הכוחות המזוינים המצריים זקוקים לקצינים רבים כדי להתמודד עם הגידול יוצא הדופן בהיקפו של הצבא. בשנת 1955 מנה הצבא כ-80,000 איש, כולל קצינים. ב-1960 היה מספר חיילי הצבא המצרי 100,000, וב-1965 הגיע ל-150,000 עד 180,000 איש.¹¹ חלק ניכר מן הגידול הזה באמצע שנות השישים נבע מן המערכה שניהלה מצרים בתימן (1962 עד 1967), אשר ריתקה בשיאה קרוב ל-70,000 חיילים מצרים במלחמת התשה נגד המלוכנים, ובתמיכה ברפובליקנים.¹²

במהלך אותה מלחמה, ב-1964, פיתח פיקוד כוחות היבשה מערכת הייררכית נפרדת, שאוישה על ידי קצינים בכל הדרגות. הקמתו של פיקוד

היחסים הבין-זרועיים. מפקדי כוחות היבשה, חיל האוויר והצי ניהלו עתה אסטרטגיות נפרדות, לעתים קרובות ללא תיאום עם הזרועות האחרות. יריבות בין-זרועית זו, חתרה עוד יותר תחת סמכויותיו של הרמטכ"ל, שאחת ממשיותיו העיקריות בימי שלום היא להבטיח את אחדות הפיקוד והמטרה. בין 1964 ל-1967 סבל הצבא ממה שכונה על ידי לוטננט-גנרל לשעבר בצבא המצרי "רוח עצמאות" בקרב שלוש הזרועות.¹³ פיקוד כוחות היבשה, על האינטרסים המיוחדים שלו, תרם לחוסר שיתוף הפעולה ולהעדר התיאום בין הזרועות.

למרות זאת, במקרה של מלחמה עם ישראל היתה לכוחות המזוינים המצריים תכנית ברורה מוכנה לפיקוד ושליטה בחצי-האי סיני. נאצר ועאמר המשיכו להחזיק בתפקידיהם בשרשרת הפיקוד. פיקוד כוחות היבשה – הפיקוד המנהלי המסייע לכוחות היבשה

טנקים ישראלים עלי-יד רפידים, 7 ביוני 1967

עוקף את הרמטכ"ל, ואפילו את מורתגי ומוחסין, והוציא בעצמו פקודות למפקדי הדיוויזיות בסיני. הוא פקד, למשל, להשלים את הנסיגה המכרעת מסיני תוך יום אחד, מבלי להתייעץ עם המטה שלו או עם הרמטכ"ל. יתר על כן, עאמר לא הוציא שום הנחיות מפורטות בקשר לנסיגה, דבר שגרם למנוסת בהלה של הכוחות המצריים הנסוגים.¹⁹ כל הנהלים של ימי מלחמה שנועדו לשליטה בשדה הקרב התמוטטו לחלוטין (ראה תרשים מס' 3). את בעיותיו של הפיקוד העליון, שבלטו לעין כבר בימי שלום, אי אפשר היה לפתור במלחמה קצרה; והן עוד החרפו עם פרוץ מעשי האיבה. התבוסה התרחשה כבדק: כל חצי האי סיני – שטח של יותר מ-61,000 קמ"ר, נפל לידי ישראל, והכוחות המזוינים המצריים איבדו כ-80% מצידום תוך ארבעה ימים בלבד. כוח לוחם המורכב מ-100,000 איש לערך, ומאורגן בשש דיוויזיות וכוח-משימה משוריין מיוחד, פעל ברמה נמוכה בהרבה מזו שצריכה לאפיין צבא מקצועי.

צבא נגוע בפוליטיזציה

כל הסבר לתבוסתה הדרמטית של מצרים ב-1967 חייב להביא בחשבון שני עניינים הקשורים זה בזה: כיצד טיפל הנשיא נאצר בצבא בתקופה הראשונה של שלטונו, וכיצד השפיעה מדיניותו על היחסים שבין הממסד האזרחי לצבאי. פ. ג'. י. ואטיקיוטיס, מומחה לפוליטיקה מצרית, תיאר את מדיניותו של נאצר כלפי הכוחות המזוינים כך:

אפילו ראש המבצעים, לוטננט-גנרל אנואר אל-קאדי, לא יכול היה להבהיר את המצב עבורו. חאסן חזר לבירת-מאדה מבולבל עוד יותר משהיה לפני צאתו.¹⁶

התנהגותו של פילדמרשל עאמר בימים המכריעים בין 15 במאי ל-4 ביוני רק הוסיפה למבוכה בקרב הפיקוד העליון. עאמר ערך לפחות ארבעה שינויים חשובים בתכניות המלחמה של מצרים תוך שלושה שבועות, חלקם כתוצאה מהנחיותיו של נאצר. מה שהחל ב-15 במאי כאסטרטגיה הגנתית הפך להיות אסטרטגיה התקפית, וחזר לאחר מכן להיות אסטרטגיה הגנתית.¹⁷ כל שינוי חשוב בתכניות המלחמה הביא מיד לשינויים בפריסת הכוחות. באחד המקרים הקיצוניים נסעה חטיבה מסוימת כ-1,200 ק"מ ערב התקפת הפתע הישראלית ב-5 ביוני.¹⁸ החיילים עייפו מהתנועות האלה, והציוד סבל מבלאי גדול. לאור הפקודות הסותרות שיצאו מקהיר לא היו מפקדי השדה בטוחים מהי כוונתו האמיתית של הפיקוד העליון שלהם. חוסר ודאות ומבוכה אלה היו הסיבות העיקריות לשיגורו של ראש המטה של הארמיה בפיקודו של מוחסין אל המטכ"ל ב-27 במאי.

במהלך המלחמה עצמה הורעו יחסי הפיקוד. המטכ"ל, שהיה אמור תחילה לנוע קדימה לאיסמעיליה, נשאר באזור קהיר. פילדמרשל עאמר, הרמטכ"ל וקציני מטה בכירים התמקמו בבניין בעיר אל-נאצר, ומשם פיקדו על הפעולות ונתנו פקודות. תוך זמן קצר החל עאמר לבדוד את עצמו מן המטה שלו תוך שהוא

בסופו של דבר הושפעו לרעה כל המבצעים במהלך מלחמת 1967 עצמה.

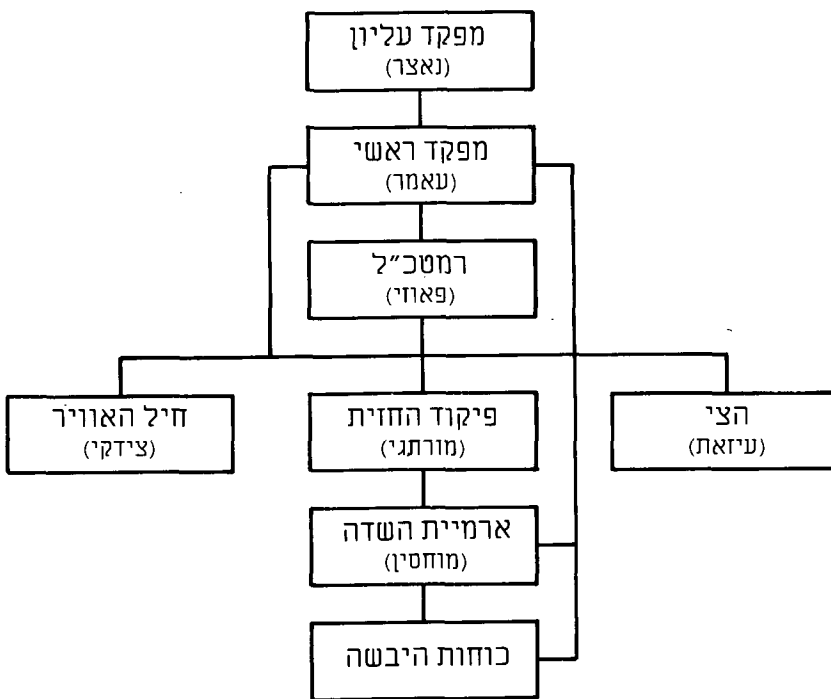
הבעיות שהתעוררו בין שני המפקדים הבכירים של כוחות היבשה עברו גם לדרגים הנמוכים יותר. גנרל מורתגי הביא את רוב המטה שלו למפקדה החדשה שלו באיסמעיליה, והשאיר את פיקוד כוחות היבשה כמפקדה חסרת סמכויות. מורתגי עצמו ניצב בפני משימה כבדה מכיוון שהיה עדיין אחראי לשני פיקודים – האחד מבצעי והשני מנהלי. המטה שלו, אף כי ייתכן שהיה מוכשר למדי, היה עסוק ראשו ורובו במערכה בתימן; עתה הפנה מורתגי את קציניו לזירה מבצעית חדשה למרות שלא היו בקיאים ביחידות ובתכניות המבצעיות האלה.¹⁴ בסך-הכל היו כשנים-עשר שינויים בקרב מפקדי דיביזיות וראשי מטה, שנעשו שמונה-עשר ימים לפני פרוץ המלחמה. התברר שפעילות זו שיבשה מאוד את פעולות כוחות היבשה בסיני. יתר-על-כן, חלק מהמפקדים החדשים לא הגיע ליחידותיו אלא יום או יומיים לפני פרוץ מעשי האיבה.¹⁵

כתוצאה מן השינויים הבלתי-צפויים בפיקוד, התחוללה תחילה מבוכה רבה, שרוב הקצינים התקשה להבין את השלכותיה. ממש לפני פרוץ המלחמה שרר מצב של תוהו ובוהו. ב-27 במאי, למשל, שלח מפקד ארמיית השדה, לוטננט-גנרל מוחסין, את ראש המטה שלו, בריגדיר חאסן, אל גנרל מורתגי, כדי לקבל הבהרות בקשר לתכנית הממשית של המלחמה. כיוון שלא הצליח לקבל ממורתגי תשובה מספקת, המשיך נציגו של מוחסין ונסע אל המטכ"ל, מקום שם

נוספת מאז סיים את האקדמיה הצבאית ב־1948, והוא קודם מסרן לאלוף משנה תוך כדי עבודתו במשרדו של עאמר.²⁴ תחום השפעתו הקיף את הרמטכ"ל ואת מפקדי שלוש הזרועות, לרבות בכל תחומי הפיקודים הנפרדים שלהם (ראה תרשים מס' 4).

השיקולים שמילאו תפקיד מכריע בקידום ובהדחה בצבא כזה לא היו כישרון גרידא. יציבות המשטר האפילה על דאגותיה של ההנהגה הפוליטית לכל אורך תקופת שלטונו של נאצר, אולם בשנים 1965 ו־1966 התפתח משבר מסוים, כאשר האחים המוסלמים איימו להסתכן לתוך סגל הקצונה עם הפונדמנטליזם האסלמי המהפכני שלהם. משטרו של נאצר, שהפריז בתגובתו לאיום הזה, טיהר בסופו של דבר את הכוחות המזוינים מכל האנשים שנחשדו בקיום קשרים עם כל קצות הקשת הפוליטית. באופן כזה הודחו או הועברו מתפקידיהם המבצעיים, נוסף לאוהדי האחים המוסלמים, גם מספר קצינים שהוכשרו בברית המועצות והוצבו בתפקידים מנהליים, כאשר ללא ספק עננת החשד מרחפת עדיין מעל ראשיהם.²⁵ טיהורים אלה החלישו את הכוחות המזוינים מבפנים אך זכו לתשומת־לב רצינית מעטה בלבד מצידו של עאמר בכל הנוגע להשלכותיהם הצבאיות.

ערב מלחמת 1967 היה הפיקוד העליון המצרי טעון אפוא שיפורים רבים. עאמר היה חסר ניסיון בפיקוד על יחידות גדולות, למרות שהיה הקצין הבכיר ביותר, וחלק ניכר מזמנו ייחד לעניינים פוליטיים. באופן כזה היה רק שיתוף פעולה מועט בין הרמטכ"ל למפקד החזית, למפקד ארמיית השדה בסיני ולמפקדות חיל האוויר והצי. יתר על כן, קצינים מספר שנשאו בתפקידי מפתח, לא היו אלא מינויים פוליטיים ועמם נמנו אלה שבדיוויזיות מס' 2 ו־3 בסיני.²⁶

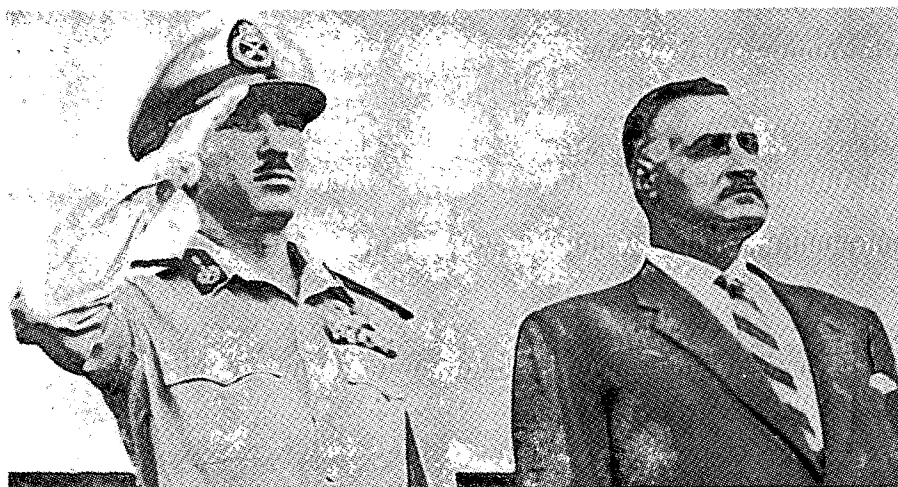

תרשים מס' 3: התמוטטות הפיקוד והשליטה במלחמת ששת הימים

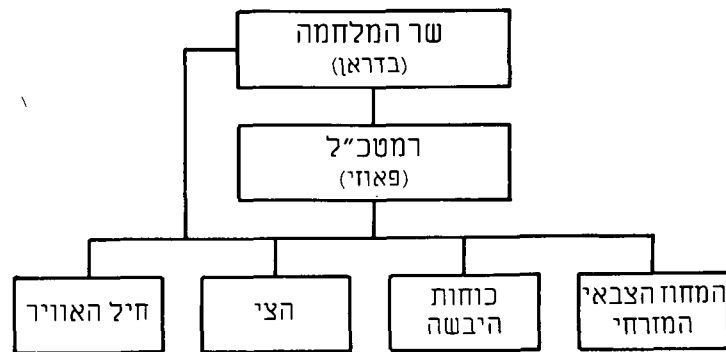
"דה־התמקצעות" כדי לתאר את הקריירה שהתפתח בקרב סגל הקצונה המצרי כתוצאה ממדיניותו המזיקה של עאמר.²³ בסופו של דבר, כדי לפקוח עין טוב יותר על הכוחות המזוינים מינה עאמר בקיץ 1966 את ידידו הקרוב קולונל שאמס א־דין בדראן לשר המלחמה. בדראן, שהיה בעבר קצין מודיעין, פיקח על פעילותה של משטרת הביטחון הפנימי והיה מסוגל להפעיל עצמה והשפעה מרובות בכל רחבי הכוחות המזוינים. עתה, כשר המלחמה, פיקח על כל ההדחות וההעברות בצבא, ובכלל זה רבות מאלה שנעשו ערב המלחמה. אולם בדראן לא רכש כל השכלה

נאצר לא ראה את תפקידו של הצבא בחברה כמוסד צבאי גרידא, אלא כמערכת ביורוקרטית המסוגלת לנקוט אמצעים, וכמערכת של "ידידים ותיקים" היכולה לחלק הטבות. הוא שלל מן הצבא את ההזדמנות לפתח תכונות של גוף צבאי מקצועי... במקום זאת ראה בצבא מכשיר לשליטה במוסדות החברה שאינם צבאיים.²⁰ משימתו העיקרית של הצבא היתה אפוא קיום משטרו של נאצר, וכדי לבצע משימה זו החלו קציני הצבא למלא תפקידי מפתח בפוליטיקה.

שלטונו הממושך של נאצר החל עם עלייתו לשלטון ב־1952, אחרי הפיכה צבאית. על מנת לשלוט בכוחות מזוינים הנוגעים בפוליטיקה נשען על ידידו הטוב עאמר. תוך שנתיים מאז ההפיכה התקדם עאמר – הודות לנאצר – מדרגת רב סרן לדרגת אלוף, ולאחר מכן נתמנה למפקד הראשי של הכוחות המזוינים.²¹ מ־1953 עד הדחתו ב־1967 פיקד עאמר על הצבא, והפך אותו בהדרגה לנחלתו הפרטית, תוך שהוא ממלא מפעם לפעם תפקידים שונים בפוליטיקה. לאחר שנתגלעו חילוקי הדעות בינו לבין נאצר בשאלת האחריות לביטול האיחוד בין מצרים לסוריה ב־1961, גיבש עאמר את שליטתו בכוחות המזוינים על ידי עידוד התפתחותן של "שילאל" ("כיתות") שהיו תלויות בו במישרין. במצב כזה, תפסה הנאמנות אצל עאמר מקום שעלה בחשיבותו על מומחיות או יכולת.²² אחד החוקרים המערביים טבע את מטבע הלשון

נאצר, המפקד העליון, ועאמר, המפקד הראשי ערב מלחמת ששת הימים

תרשים מס' 4: רשת ההשפעה של בדראן ערב מלחמת ששת הימים

נאצר היתה קשורה בפעולותיו בליל 5-6 ביוני, כאשר לא מילא פקודות שאולי היו משנות את תוצאות הקרב על אל-עריש. בדרכו לחגבר את העמדות המצריות בצפון סיני נתקל הגנרל בכוח שריון ישראלי בגודל של גדוד. הממונים עליו פקדו לתקוף את האויב עם חלק מן הכוח ולשלוח את שאר הכוח ליעדו המקורי; תחת זאת התמהמה עוסמאן נאצר במשך 13 שעות בטרם הכניס את כוחותיו לקרב – חטיבת ח"ר אחת ורגימנט של טנקים – למרות שהיו לו יותר טנקים, קני ארטילריה וח"ר מאשר ליריבו. יתר על כן, הטנקים (הסובייטיים) שלו היו מצוידים, ככל הנראה, בצידוד לחימת לילה, בעוד שהישראלים חסרו מתקנים כאלה. (כן יש לציין שחיל האוויר הישראלי לא יכול היה להושיט כל סיוע כיוון שזה היה בלילה.)

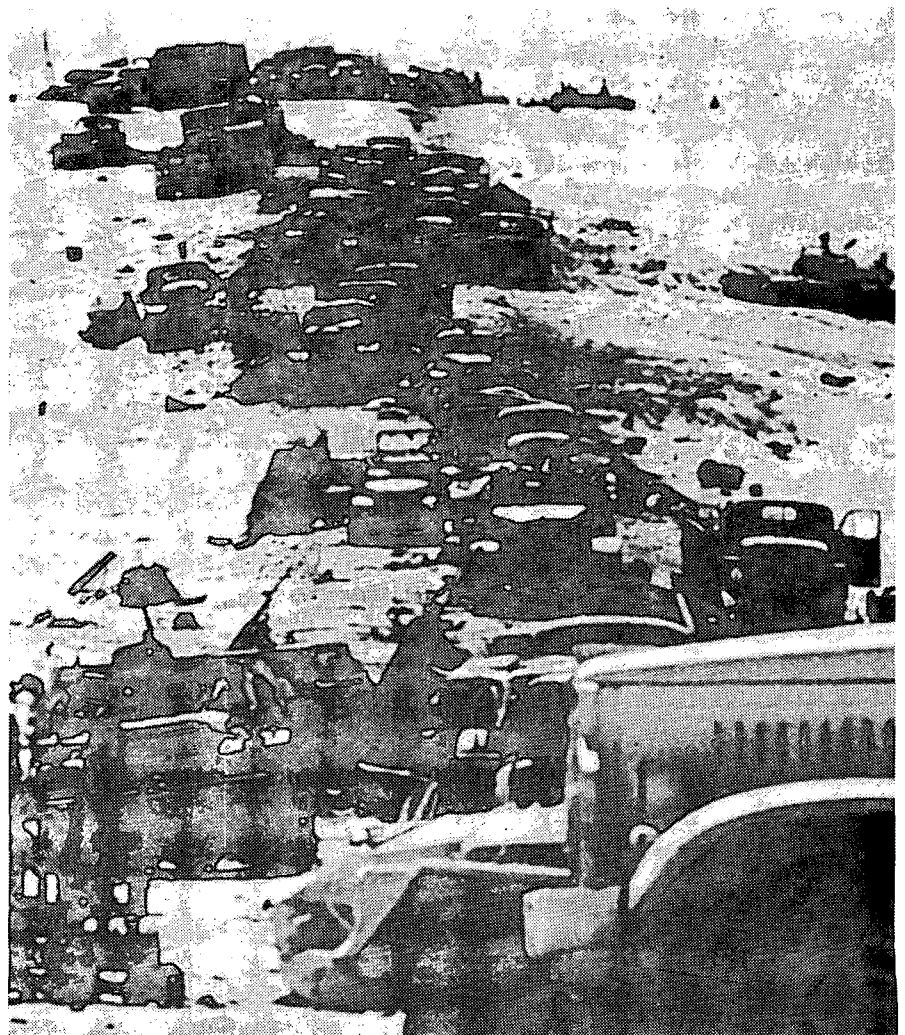
בהתחשב בכל הנתונים האמורים היה למצרים תחילה יתרון ניכר, אך יתרון זה אבד עם עלות השחר, כאשר תגבורות ישראליות ומטוסים הצטרפו לקרב.²⁸ כאשר בוחנים את חומרת ההאשמות שהועלו כנגד עוסמאן נאצר נראות חמש שנות מאסר כעונש קל. אולם בחירתם של קומץ קצינים בכירים כדי שיוענשו בחומרה, כאשר בעיות הפיקוד היו כה מקיפות – וחלקן נגרמו באשמת ההנהגה הפוליטית עצמה – פעלה ככל הנראה כמעצור בעת מתן גזרי הדין.

אולם גם אם מקבלים את ה"דה-התמקצעות" שחלה בסגל הקצונה המצרית, עדיין נותרות בעיני שתי שאלות חשובות: הראשונה – מדוע הוקם פיקוד החזית באופן פתאומי ממש ערב מלחמת 1967? אין זה ברור מי לחץ למעשה להקמת הפיקוד הזה; אין ספק שנאצר ועאמר גם יחד הפיקו תועלת מצעד זה. עאמר יכול היה לנהל את המבצעים בסיני מבלי שייאלץ להימצא שם בעצמו. כאשר יגיע אל החזית ינצל את מפקד החזית כראש המטה שלו.²⁹ על פי ההסדר החדש הזה יכול היה עאמר להישאר סמוך לנאצר בקהיר, ושני האנשים יוכלו להשגיח זה על זה בניחותא. אך יהיו הסיבות אשר יהיו, להקמת פיקוד החזית ברגע האחרון לא היה כל היגיון מבחינה צבאית. פיקוד צבאי חשוב כזה חייב להשתלב במערכת באמצעות תרגילים בימי שלום, אם רוצים שיפעל כהלכה עם פתיחת מעשי האיבה.

השאלה השנייה היא, מדוע לא הפעיל עאמר את הרמטכ"ל כהלכה בשלשלת הפיקוד הן לפני מלחמת 1967 והן במהלכה? כמובן שגם תככים פוליטיים מילאו תפקיד חשוב בתופעה הזו. בתחילת שנות ה-60 החל נאצר להיות חשדן ביחס לעאמר, ובמרס 1964 לחץ עליו למנות את גנרל מוחמד פאוזי לרמטכ"ל. עם המינוי קיווה נאצר לקיים בידיו שליטה הדוקה יותר בכוחות

למשפט צבאי ונמצא אשם בחוסר-יכולת ובפחדנות. בית-הדין הצבאי דן אותו לחמש שנות מאסר על מעשיו במהלך המלחמה. העבירה החמורה ביותר, שבה הורשע, היתה נטישת הפיקוד שלו בזמן הנסיגה הכללית מסיני.²⁷ האשמה חמורה אחרת שהוטחה בעוסמאן

ייתכן שאחת הדוגמאות הבולטות ביותר להשלכות המזיקות שהיו למינויים פוליטיים על הפעולות בשטח קשורה במיור-גנרל עוסמאן נאצר, אחד מחביביו של עאמר. עוסמאן נאצר קיבל את הפיקוד על הדיוויזיה ה-3 שנמצאה במזרח סיני, מאחורי מערך ההגנה החשוב של אברעגילה-אוס-כתף. אחרי המלחמה הועמד

מלחמת ששת הימים: רכב מצרי נטוש בדרך מרפידים לאיסמעיליה

הקצונה. בעקבות זאת נעשו שינויים מבניים ופרסונליים אשר הכשירו את הרקע לאחדות הפיקוד במלחמת 1973.

קצינים בכירים בלתי מוכשרים ופוליטיים הועברו מתפקידיהם; במספר מקרים נמצאו שעירים לעזאזל. עאמר, שסר חינו, איבד את מעמדו בצבא, ובסופו של דבר התאבד (כנראה לאחר שהתגלה שהוא זומם להדיח את נאצר). נאצר הדיח מפקדים בכירים נוספים, וביניהם גנרל מורתג', מפקד החזית. מספר אנשים, וביניהם שר המלחמה בדראן, הועמדו לאחר מכן למשפט ציבורי. קצינים בכירים בחיל האוויר ספגו את מלוא הזעם על שאיפשרו לישראלים להשמיד את רוב מטוסי הקרב המצריים, בעודם על הקרקע, על ידי מהלומת מנע.³² לאחר שרבים מן המפקדים הבכירים הודחו מן השירות קבע נאצר מחדש את מבנה הכוחות המזוינים.

הוא חקק חוק שקבע כי כל העלאה לדרגת אלוף משנה ומעלה טעונה אישור הנשיא³³ והנהיג מדיניות של החדרת מחויבות למקצועיות בקרב קבוצה נבחרת של קצינים בכירים, מתוך תקווה שגישה זו תחלחל גם אל הדרגים הנמוכים יותר. מכאן ואילך הפגין נאצר נוכחות רבה בתרגילים צבאיים ובכינוסי קצינים. מספר קצינים מוכשרים ומקצועיים שהוצאו על ידי עאמר לגימלאות הוחזרו לשירות; אף על פי שהנאמנות למשטר נשארה עדיין גורם חשוב, מילא עתה הכישרון תפקיד חשוב יותר בקידום לתפקידים בכירים.

כדי לפקח על בנייתם מחדש של הכוחות המזוינים, מינה נאצר את ידידו ובעל בריתו, גנרל מוחמד פאוזי, לשעבר הרמטכ"ל ואיש משמעת מובהק, לתפקיד המפקד הראשי לוטננט-גנרל עבדל מונעים ריאד, ששירת כמפקד משותף של הכוחות הערביים בחזית הירדנית, נעשה עתה רמטכ"ל. שני אנשי צבא אלה מילאו תפקידי מפתח בבנייתם מחדש של הכוחות המזוינים לאחר תבוסתה של מצרים ב-1967. (פאוזי נשאר בתפקידו עד מאי 1971, כאשר הנשיא סאדאת הדיח אותו מסיבות פוליטיות; ריאד נהרג על ידי ארטילריה ישראלית ב-9 במרס 1969, כאשר ביקר במערכי ההגנה המצריים בתעלת סואץ.)

הפיקוד העליון אורגן מחדש בגלל ביצועיו הכושלים ב-1967, ובעקבות המלחמה נעשו כמה שינויים משמעותיים במבנה. ב-20 בינואר 1968, למשל, נתמנה המפקד הראשי פאוזי לתפקיד שר המלחמה, ובאופן כזה היה הרמטכ"ל כפוף לאדם אחד בלבד. בחודש מרס באותה שנה פירסם נאצר חוק המרכז את הסמכויות הצבאיות בידי שר המלחמה והרמטכ"ל, ובאופן כזה שולבו תפקידי המפקד

ברגע האחרון בין מפקדי הדיוויזיות ותכניות המלחמה, לרבות הקמת פיקוד החזית, היו צעדים שריפו את ידיו של הפיקוד. הפתעות עצמיות אלה, ערב מלחמה שעתידה היתה להתנהל נגד צבא מקצועי ביותר, הותירו את כוחות היבשה בעמדת נחיתות מובהקת. ואז הושלמה ההפתעה על ידי מבצעי חיל האוויר הישראלי ב-5 ביוני, וחסלה את חיל האוויר המצרי כגורם במערכה שהתנהלה על הקרקע בסיני. העדרו של סיוע מן האוויר, בשילוב עם פיקוד צבאי בלתי מאורגן, מבולבל ונגוע בפוליטיקה, חרצו את דינן של הפעולות ביבשה לתבוסה מהירה.

המצרים מפיקים לקחים

מלחמת ששת הימים העניקה למצרים את הטעם המר של תבוסה משפילה. פיקודים

המזוינים, אך במציאות לא כך היה. בגלל תמיכתו הנאמנה בנאצר סר חינו של פאוזי עד מהרה בעיני עאמר שבאותו זמן כבר גמר אומר לנהל את הכוחות המזוינים כאחוזתו הפרטית.³⁰ כדי להשיג את מטרותיו שלו בפיקוח על הצבא, בחר עאמר לעקוף את פאוזי והצליח לגבש כיתות שהפגינו נאמנות כלפיו, כמפקד הראשי, במישורין. סביר מאוד להניח שבמקביל התפתחו גם כיתות אחרות הנאמנות לנאצר.

במשך שבועיים לערך, שקדמו למלחמה, נאלץ פאוזי להקדיש זמן ומרץ כדי לסייע בתיאום התכנון בין הצבא המצרי לסורי, וברגע האחרון – גם עם הירדני. בהקשר זה מילא תפקיד של ראש המטה של הפיקוד הערבי המאוחד, שבמציאות היה יותר מאשר ארגון רשמי בלבד. ט' דופוי סבור, בטעות, כי אנואר אל-קאדי היה ראש המטה של הכוחות המזוינים

טיל סאגר מצרי במעופו משוגר מ-BRDM-2

המתחרים זה בזה, בעלי סמכויות חופפות, שפעלו באווירה של שיתוף פעולה מצומצם, הביאו למפלה בשדה הקרב. היעדים העיקריים לאחר המלחמה היו יצירת אחדות הפיקוד והמטרה בצבא ועקירת הפוליטיזציה מן הצבא, ככל האפשר, על ידי קידום של קצינים מסורים, בלתי פוליטיים, לתפקידי הפיקוד הבכירים.

מסיבות כלשהן העדיף הנשיא ליטול על עצמו את האחריות לכישלונם של הצבא, ובנאום פומבי לאומה התפטר מתפקידו ב-9 ביוני 1967. אולם הפגנות ספונטניות של ההמונים במצרים קראו לשובו והחזירוהו מחוזה אל כס הנשיאות. לאחר ששקל מחדש בצורה רצינית את מקומו של הצבא בחברה, החל נאצר לגבש את שליטתו בכוחות המזוינים של מצרים ולהחזיר את המקצועיות לסגל

המצריים במלחמת 1967. פאוזי נשאר רמטכ"ל הכוחות המזוינים המצריים בעוד שאנואר אל-קאדי שימש כראש המבצעים כפי שהוא מתואר במקורות ערביים. הדבר נתמך גם על ידי העובדה שאל-קאדי נשא דרגת "פאריק" (לוטננט-גנרל) – דרגה אחת נמוכה יותר מזו של מפקד החזית ומזו של מפקדי חיל האוויר והצי. לפיכך לא היה אל-קאדי כלל במצב שבו יכול היה להפעיל פיקוד ושליטה על ראשי שלוש הזרועות.³¹ התוצאה מכל השינויים שחלו בפיקוד ערב המלחמה היתה, שעאמר מצא את עצמו נושא ביותר מדי אחריות למבצעים צבאיים; האירועים במהלך המלחמה הוכיחו שלא היה מסוגל לעמוד באתגר.

בשנת 1967 החלו הכוחות המזוינים לסבול מתוצאותיהם של העדר מקצועיות ואחדות בפיקוד העליון, והתברר כי השינויים שנעשו

הראשי ושר המלחמה, שב-1967 הוחזקו על ידי עאמר ובדראן, בהתאמה. מתחת למפקד הראשי/שר המלחמה נמצא הרמטכ"ל, אשר לא כמו בימי עאמר, אכן קיים פיקוד ושליטה על כל הזרועות בשמו של שר המלחמה. הרמטכ"ל, שהיה עתה בעמדה מרכזית של ממש, כונה גם "סגן המפקד הראשי", והוא שהיה אחראי, ללא ספק, למטה הכללי.³⁴

שינוי משמעותי אחר שנעשה אחרי המלחמה היה ביטולו של פיקוד כוחות היבשה – אשר החריף את היריבויות הביקוריות לפני מלחמת 1967.³⁵ מי שנהנה מצעד זה היה הרמטכ"ל, ששימש עתה גם כמפקד הצבא. בכל השינויים האלה הפיק מוחמד פאוזי לקחים מניסיונו כרמטכ"ל חלש, כדי לחולל את הרפורמה שהיתה נחוצה כל כך בשלשלת הפיקוד בדרגים הבכירים ביותר.

מבט על הפיקוד העליון המצרי במלחמת 1973 חושף את מאפייני השינויים המבניים והפרסונליים שהנהיג נאצר בימי מלחמת ההתשה (1969-1970).³⁶ אנואר סאדאת היה נשיא ומפקד עליון של הכוחות המזוינים גם יחד. מתחתיו נמצא גנרל אחמד איסמעיל עלי, בתפקיד המשולב של מפקד ראשי ושר המלחמה. גנרל אחמד איסמעיל – שלא כעאמר – קיבל הכשרה צבאית מקיפה. הוא למד באנגליה, ולאחר מכן בברית המועצות, באקדמיה על שם פרונוזה (1957), ולבסוף באקדמיה הצבאית הגבוהה על שם נאצר, המקבילה בערך למכללה הלאומית לביטחון בארצות הברית, וסיים אותה ב-1965. במלחמת 1967 שימש אחמד איסמעיל כראש המטה של מורתגי, ולפרק זמן קצר – כמפקד החזית; ב-1969 מונה לרמטכ"ל, ולאחר מכן נעשה ראש מנהל המודיעין הלאומי. סאדאת מינה אותו למפקד ראשי ושר המלחמה באוקטובר 1972.³⁷ מינוי זה העניק לאחמד איסמעיל – חייל מוכשר, מקצועי, בלתי פוליטי וזהיר – די והותר זמן כדי להתכונן למלחמה הממששת ובאה.

לוטננט-גנרל סעד אל-דין אל-שאזלי נתמנה לרמטכ"ל במאי 1971, בכפיפות ישירה לאחמד איסמעיל עלי. בקרב פיקד שאזלי על פלוגה ב-1948, על גדוד צנחנים ב-1956, על חטיבה במלחמת האזרחים בתימן (1965-1966), ועל כוח משימה משוריין מיוחד (קטן אך מעט מדויזיה) ב-1967. תפקידיו מעבר לים כללו קורס בפורט בנינג ב-1953, לימודים בברית המועצות מ-1956 עד 1958, ושירות כנספח צבאי בלונדון מ-1961 עד 1963. לפני שנתמנה לרמטכ"ל עמד שאזלי בראש המחוז הצבאי של ים סוף (1970-1971).³⁸ על שאזלי יכול היה סאדאת לסמוך כעל מפקד כריזמטי שהעניק השראה לכוחותיו כאשר הביא עמו לתפקיד מרץ וניסיון קרבי עשיר גם

יחד. ואכן, התברר ששאזלי הצליח לכפות שיתוף-פעולה ותיאום בין הזרועות, שב-1968 כללו זרוע רביעית – הגנת הנ"מ.

מוחמד פאוזי, שמילא ב-1967 את התפקיד שמילא שאזלי במלחמת 1973, בא לתפקיד עם רקע שונה. למרות שמילא תפקיד נכבד בשיקומם של הכוחות המזוינים המצריים אחרי התבוסה ב-1967, היה פאוזי איש מנהל מוכשר יותר מאשר מפקד כוחות דינמי. פאוזי היה קשור במשך 17 שנים לאקדמיה הצבאית המצרית, ושימש כמפקדה ערב מינויו לרמטכ"ל ב-1964. ההדרכה באקדמיה מتركזת בטקטיקה של יחידות קטנות ברמת הפלוגה – לאו דווקא סוג של הכשרה שממנו אפשר אחר-כך לקבל פיקוד על שלוש זרועות ולהכין את כוחות היבשה למבצעים בשדה.³⁹ פאוזי עצמו הודה בגילוי-לב בכך שלא הוכן כהלכה לתפקיד

במלחמת 1967, הפעם מידי חיל האוויר הישראלי. אולם ב-1973 שיתף חיל האוויר פעולה בצורה הדוקה עם יתר הזרועות. מפקד החיל מ-1972 עד 1975, חוסני מובארק, היה איש מקצוע מוכשר שלמד פעמיים בברית-המועצות ושירת כמפקד האקדמיה של חיל האוויר (1967-1969) וכראש המטה של חיל האוויר (1969-1972). הוא הדין לגבי הצי, שמפקדו ב-1956 ו-1967 היה אדמירל סולימאן עזאת. בסיס הכוח של עזאת בצי, שהתפתח במשך שנים רבות, מנע מן הרמטכ"ל לקיים פיקוד יעיל על זרוע זו.

במלחמת 1973 לא היה סיפק בידי אנשי המפתח של אנואר סאדאת – אחמד איסמעיל עלי, סעד אל-שאזלי ומפקדי הזרועות – ולא היתה להם הזדמנות, להקים לעצמם בסיסי כוח עצמאיים. כתוצאה מכך היתה ליחסי הגומלין בין סאדאת, אחמד איסמעיל ושאזלי במהלך

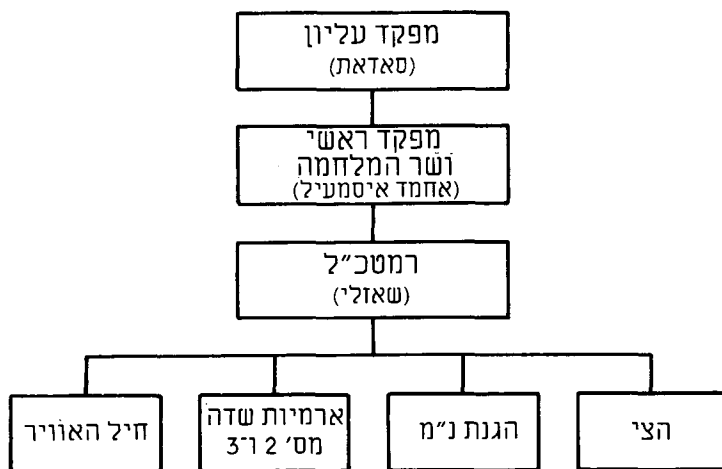
במוצב הפיקוד העליון המצרי, משמאל לימין: מגדוב, גמאסי, סאדאת ואיסמעיל

ההכנות למבצע האמפיבי, השלכה כוללת חיובית על הפיקוד העליון, בייחוד כאשר בוחנים אותו בהשוואה לניסיון של 1964-1967. כל השלושה הקדישו עצמם להתקפה על קו בר-לב האדיר. אפילו שאזלי היהיר, שבזיכרונותיו מותח ביקורת על אחמד איסמעיל כמפקד צבאי, מודה כי שיתף פעולה עם שר המלחמה בשאלה מכרעת זו:

בתוקף הנסיבות, באחד-עשר החודשים שעבדנו יחד לפני המלחמה, לא היו בין איסמעיל וביני חיכוכים רבים. שנינו עשינו כמיטב יכולתנו. ובנוסף על כך, לא היו כמעט נושאים שנויים במחלוקת. תכניותינו היו ערוכות ומוכנות. מטבע

הרמטכ"ל.⁴⁰ אבל נאצר, שבשנת 1964 לא ציפה למלחמה עם ישראל בעתיד הקרוב, מינה את פאוזי בעיקר כדי לפקוח עין על עאמר (כפי שהוסבר לעיל).

גם הפיקוד העליון של חיל האוויר המצרי ב-1973 היה שונה באופן בולט מן הפיקוד ב-1967. גנרל מוחמד צידקי מחמוד, אחד מחבריו הקרובים של עאמר, היה מופקד על החיל גם ב-1956 וגם ב-1967. נראה שאחרי מלחמת 1956 שקל נאצר ברצינות להדיח את מחמוד, לאחר שהבריטים והצרפתים השמידו את רוב חיל האוויר המצרי על הקרקע. התערבותו האישית של עאמר הצילה את מפקד חיל האוויר, רק כדי שאותו אסון יתרחש שנית

תרשים מס' 5: פיקוד ושליטה במבצע הצליחה

הדברים עדכנו אותן באורח שוטף לאור מידע על האויב או על יחידות חדשות שלנו שסיימו את הכשרתן המבצעית. אך הגרעין נשאר בעינו. איסמעיל המשיך לשלוט במנהלת המודיעין הצבאי ובמנהלת הקצונה, אך הוא אפשר לי גישה למנהלת הכספים [...] אך מעולם לא תקף אותי בפומבי. עלה בידינו לחיות בשלום.⁴¹

על-מנת להצליח נגד מכונת המלחמה הישראלית היה על סאדאט להבטיח את אחדות הפיקוד והמטרה, והמשמעות היתה ללכד את הפיקוד העליון במלואו מאחורי החלטתו לצאת למלחמה. סאדאט השיג זאת באוקטובר 1972, כאשר טיהר את הצבא ממפקדים בכירים, וביניהם שר המלחמה מוחמד צאדק (שהתנגד להחלטתו של סאדאט לצאת למלחמה), ומינה את אחמד איסמעיל למפקד הראשי/שר המלחמה.⁴²

בהיערכות האישים החדשה הזו ידע סאדאט שהוא יכול לסמוך על נאמנותו האישית של אחמד איסמעיל, ולפיכך מינה אותו לפקוח עין על שאזלי, אשר עשה את ההכנות האחרונות למלחמה בקרב הכוחות המזוינים. יחסי-עבודה אלה בין סאדאט, לאיסמעיל עלי ולשאזלי יצרו שרשרת פיקוד הולמת בדרג הגבוה ביותר, ועל-ידי כך נקבע דגם לשאר הפיקוד העליון. לפיכך, על-ידי עבודה משותפת למען אותה מטרה צבאית, יכלו שלושת האנשים להחדיר בקרב המפקדים הבכירים את אחדות המטרה למבצע הצליחה ביתר קלות (ראה תרשים מס' 5).

הרמטכ"ל הפעיל את סמכותו על כל ארבע הזרועות, בניגוד חריף למצב ב-1967.⁴³ סביר להניח שמצב כזה התהווה תחת שליטתו ההדוקה של שר המלחמה/המפקד הראשי. יתר-על-כן, בשנת 1973 תיפקד הפיקוד העליון המצרי ללא פיקוד כוחות היבשה ופיקוד החזית, ושר המלחמה והרמטכ"ל שיתפו ביניהם פעולה בפיקוח המבצעי על שתי ארמיות השדה שנועדו לחצות את תעלת סואץ. שתי הארמיות האלה הוקמו בתקופתו של נאצר, אחרי מלחמת 1967 (ראה תרשים מס' 5).⁴⁴ לא הושאר שום פתח ליריבויות ובלבולת במהלך המבצעים ביבשה, כפי שקרה ב-1967.

מעניין לציין, שב-1983, הקים צה"ל, בפעם הראשונה בהיסטוריה הקצרה שלו, מפקדת חילות שדה, ודומה שתחומי האחריות שלה בימי שלום ובימי מלחמה דומים לאלה שהיו בידי פיקוד כוחות היבשה המצרי בימי קיומו, מ-1964 עד 1967. כבר בשנת 1977 הציע האלוף ישראל טל להקים את הפיקוד הזה, אבל מי שכיהן אז כרמטכ"ל, מרדכי גור, התנגד לרעיון בנימוק שיאבד את השליטה הן על האימונים

מלחמת ההתשה, אך יש להודות שעשה זאת תוך לחימה שהעמידה את המערכת במבחן, אך לא הטילה עליה מאמץ יתר. בהשוואה למצב בשנת 1967, היה הפיקוד הזה מלוטש וממוכן, והביא את תיאוריית שרשרת הפיקוד כמעט למצב מציאותי. מפקדיו הבכירים היו יותר מקצועיים ופחות פוליטיים, והיו חדורים מטרה צבאית ברורה. ראש המבצעים, למשל, מוחמד עבד אל עזי גמאסי, הביא עמו הרבה ניסיון והכשרה צבאיים, כאשר את השכלתו קיבל בחלקה בארצות הברית ובברית המועצות. גמאסי, שהיה ידוע בשל חוסר הפוליטיות שלו, מילא תפקיד מפתח בגיבוש הפרטים של המבצע האמפיבי, ופעל לעתים קרובות לשכך מחלוקות פעוטות בין אחמד איסמעיל ושאזלי.⁴⁵ קיצורו של דבר, הפיקוד העליון תיפקד הן עם אחדות הפיקוד והן עם אחדות המטרה בשעת המבצע האמפיבי ב-6 באוקטובר 1973.

הפיקוד העליון יכול היה להגיע לאחדות כזו משום שהיחסים בין הממסד האזרחי לצבאי בשנת 1973 היו הרמוניים מאוד בהשוואה למצב העניינים ב-1967. מצב עניינים זה נבע, בחלקו, מן הרפורמה במבנה הדרגות שנעשתה בפיקוד העליון אחרי מלחמת 1967. באותו זמן היו בצבא המצרי לפחות שבעה "פאריק אוואל" (גנרלים בעלי ארבעה כוכבים), ומספר דומה של "פאריקים" (גנרלים בעלי שלושה כוכבים).⁴⁶ הדמויות העיקריות היו:

פילדמרשל עבד אל-חכים עאמר – המפקד הראשי.

גנרל מוחמד פאוזי – הרמטכ"ל.

לוטננט-גנרל אנואר אל-קאדי – ראש המבצעים.

גנרל מוחמד צידקי מחמוד – מפקד חיל האוויר והגנת נ"מ.

והן על הכוננות הקרבית של כוחות היבשה. במקרה של ישראל, המטרה העיקרית בהקמת מפקדת חילות השדה היתה לאכוף על כוחות היבשה את תפיסת הכוח המשולב במקום הדוקטרינה של מתן משקל יתר לשריון. בארגון מחדש זה איבד מפקד גיסות השריון חלק מן המעמד הנכבד שהיה לו קודם לכן בצבא; במקום להחזיק בדרגת אלוף הוא כיום תת-אלוף, ושווה בדרגתו למפקדי חילות אחרים, כגון הצנחנים והח"ר. אולם שלוש שנים אחר כך עדיין נתקל צה"ל בבעיות בגלל המפקדה החדשה הזו, שבתיאוריה יכולה ליטול על עצמה תפקידים מבצעיים בתנאים מסוימים.⁴⁷ נסיונה זה של ישראל מוסיף זווית ראייה טובה יותר לבעיות שניצבו בפני הכוחות המזוינים המצריים עם פיקוד כוחות היבשה שלהם, ומצביע שגם צבאות אחרים ניצלו את האמצעי של הורדת הדרגה שבה מחזיק קצין בכיר בתפקיד מסוים כדי לוודא את יישום הרפורמה מלמעלה.

גם כיום אין בכוחות המזוינים המצריים פיקוד של כוחות היבשה, וכל הפיקודים החשובים בצבא כפופים ישירות לרמטכ"ל, ובכלל זה שתי ארמיות שדה המופקדות על סיני.⁴⁸ יתר על כן, סביר מאוד שאין כל תכנית להקמת פיקוד של חזית, לפחות לא בלי ניהול תרגילים הקשורים במי שעתידי לעמוד בראשה. הזיכרון המר של 1967 נשאר כלקח במוחותיהם של אנשי הצבא המצרי.

על ידי הרחקת מפקד כוחות היבשה מכל ניסיון אפשרי במצרים בעתיד, ביססו נאצר ופאוזי את סמכותו של הרמטכ"ל על כוחות היבשה ועל יתר הזרועות. הדבר התרחש מיד אחרי מלחמת 1967, כאשר ריאד נתמנה לרמטכ"ל. כתוצאה מכך, למד הפיקוד העליון לתפקד בצורה מתואמת, באופן יחסי, בין 1967 ל-1973; הפיקוד התבגר מתוך ניסיונו בימי

גנרל (אדמירל) סולימאן עזאת – מפקד הצ'י.
גנרל מורתי – מפקד החזית וכוחות היבשה.
לוטננט-גנרל מוחסין – מפקד ארמיית השדה.

עאמר ניצל את מבנה הדרגות המנופח כל כך בצמרת כדי לפנק את הקצינים הבכירים ולסכסך בינם לבין עצמם, ועל ידי כך עשה אותם יותר תלויים בו. התוצאה הכוללת של מדיניות זו היתה טיפוח יריבות וחוסר אחדות ביחסי הפיקוד.

בניגוד חריף למצב ב-1967 חזק מבנה הדרגות של הפיקוד העליון ב-1973 את שרשרת הפיקוד: מן הנשיא אל ההנהגה הצבאית באמצעות שר המלחמה/המפקד הראשי. לא היה שום פילדמרשל אשר מעצם נשיאת הדרגה הבכירה הזו יכול היה לסמל בתמציתיות את מעמדו העצמאי למחצה של הצבא בחברה: הפיקוח של הנשיא על הצבא ב-1973 בלט לעין כל. גנרל בעל ארבעה כוכבים – היחיד הנושא דרגה זו בכל המערכת, פיקד על הכוחות המזוינים. יתר-על-כן, רק שני לוטננט-גנרלים נמצאו בשרשרת הפיקוד המבצעית: הרמטכ"ל ומפקד הצ'י. במקרה האחרון נקרא האיש לאחר שכבר פרש לגימלאות כדי לעמוד בראש הצ'י. כל המפקדים הבכירים האחרים, וביניהם שני מפקדי הארמיות, נשאו דרגות "ליווא" (אלוף):⁴⁹ גנרל אחמד איסמעיל עלי – המפקד הראשי ושר המלחמה.

לוטננט-גנרל סעד אל שאולי – הרמטכ"ל.
מיוור גנרל גמאסי – ראש המבצעים.
מיוור גנרל חוסני מובארק – מפקד חיל האוויר.

מיוור גנרל מוחמד עלי פֶּהְמִי – מפקד הגנת נ"מ.

לוטננט-גנרל (תת-אדמירל) אחמד פואד זֶכְרִי – מפקד הצ'י.
מיוור גנרל מאמון – מפקד הארמיה השנייה.

מיוור גנרל וואסאל – מפקד הארמיה השלישית.

תוצאת הרפורמה בצבא שנאצר החל בה ב-1967 הייתה אפוא צמצום מספר הגנרלים בעלי ארבעה כוכבים בשישה לפחות, כאשר ללא ספק היה צמצום דומה במספר הלוטננט-גנרלים. התפתחות זו לובשת משנה משמעות לאור העובדה שהיקף הכוחות הלוחמים של מצרים שֶׁנִּכְנסוּ לקרב ב-1973 היה יותר מכפול בהשוואה לנתונים של מלחמת 1967. צמצום מספר הקצינים הבכירים בדרגות של גנרל ולוטננט-גנרל בשרשרת הפיקוד סייע לחזק את מעמדו של הנשיא ביחס לצבא. יצירתה של דרגת ה"פאריק

אוואל" (גנרל) החדשה ב-1964 סימלה את מעורבותו ואת השפעתו בפוליטיקה.⁵⁰ סילוקם של קצינים רבים בדרגת גנרל ארבעה כוכבים – צעד שנקט נאצר מיד אחרי מלחמת 1967, סייע להדק את השליטה האזרחית בצבא וכן לחזק את סמכויות הרמטכ"ל. סידור זה הביא לאחדות המטרה בין ההנהגה הפוליטית להנהגה הצבאית כאשר האומה התקרבה למלחמה וסאדאת, כמו נאצר אחרי מלחמת 1967, ניסה להיות מעורב בכל ההתפתחויות בקרב הכוחות המזוינים. בנובמבר 1971, למשל, הורה סאדאת להתקין עבורו לשכה קבועה במשרד ההגנה כדי שיוכל לעבוד בצורה הדוקה יותר עם ההנהגה הצבאית.⁵¹

הפיקוד העליון, ששינה כליל את פניו במונחים של מבנה, איוש ומטרה – הצליח, למעשה, לתכנן ולבצע את המבצע האמפיבי של ה-6 באוקטובר, והפתיע תוך כדי כך אפילו את הכוחות המזוינים שלו עצמו. הפיקוד העליון הישראלי, לעומת זאת, הופתע גם הוא מספר פעמים: לא רק שהמצרים צלחו את התעלה,

צליחת התעלה היתה רק חלק מן ההפתעה המצרית

אלא גם הדפו את התקפות הגנרל הישראליים והסבו לשריון הישראלי אבדות כבדות. כתוצאה ישירה מהכישלונות הראשונים הללו התעוררה בעיה חמורה במסגרת פיקוד הדרום הישראלי.⁵² נראה כי בכל השינויים שנדונו לעיל הגיבה המערכת המצרית לגורמים פנימיים יותר מאשר לדוגמאות הלקוחות מן הסובייטים. אין ספק שברית המועצות הושיטה סיוע כספי מכריע, והיועצים הסובייטים במצרים סייעו לפתח טכניקות של אימון עבור הכוחות המזוינים המצריים. יתר על כן, קצינים מצרים שנשלחו לברית המועצות ללימודים מתקדמים חזרו משם עם ידע רב-ערך על נהלי מטה ושיטות תכנון. כל הסיוע הסובייטי הזה אפשר לשקם את הצבא המצרי אחרי התבוסה ב-1967; אולם בשני התחומים של יחסים בין אזרחים לצבא ושל מבנה הפיקוד העליון, שהגאוה הלאומית

מנעה התרפסות כלפי זרים בקשר אליהם, נמנעו המצרים מלחקות את הארגון של הפיקוד העליון הסובייטי מבלי לעשות לפחות תיקונים מסוימים שיתאימו למצב המיוחד השורר אצלם. דוגמאות מספר יבהירו את הנקודה.

הקמתו של פיקוד כוחות היבשה ב-1964, למשל, נעשתה בתקופה שבה הסיר הצבא הסובייטי את הדגש מתפקידים של כוחות היבשה, עד כדי כך שתפקיד מפקד כוחות היבשה בצבא הסובייטי היה בלתי מאויש לעתים קרובות בשנות החמישים והשישים.⁵³ נוסף לכך, לפי הנוהל הסובייטי, אין כל טעם במפקדת חזית שיש לה רק ארמיה אחת, בעוד שמעשי למנות מפקדת חזית על שתי ארמיות. אולם המצרים לא קיבלו זאת – לא ב-1967 ולא ב-1973. יתר על כן, בשלהי שנות השישים שינו הסובייטים את הדוקטרינה שלהם והדגישו את חשיבותם של כוחות היבשה, ומפקדם חזר והופיע כדמות מפתח בצבא. המצרים, לעומת זאת, תיפקדו בלי מפקד כוחות יבשה במשך אותה תקופה, וזאת מסיבות השמורות עמם. ולבסוף, וחשוב מכל הנזכר לעיל: המצרים סירבו לקבל את הדגם הסובייטי של יחסי צבא-מפלגה; לפיכך קבעו שכל "נטילה בהשאלה" של תפקידים בצבא הסובייטי תשמיט בביור את ליבה ותמציתה של המערכת הצבאית הסובייטית. לפיכך יש להימנע מהכללות חפוזות בקשר לחיקוי הנהלים הסובייטיים על-ידי המצרים בדרגי הפיקוד הבכירים ביותר. אכן, המצרים זכאים למידה נכבדה של אשראי בשל ההצלחה הצבאית ב-6 באוקטובר – על שטיפלו בבעיותיהם בדרכם שלהם.

סיכום

הבנת הבעיות העיקריות של הפיקוד העליון המצרי בימי מלחמת 1967 והדרך שבה הוא פתר אותן שופכת אור חדש על חציית תעלת סואץ. ההנהגה הפוליטית הציבה לפיקוד העליון, שמבנהו שונה בצורה יסודית, יעדים צבאיים ברורים למלחמת אוקטובר. המפקד הראשי/שר המלחמה, מצידו, הצליח להביא לאחדות הפיקוד והמטרה בימי שלום בצורה יעילה באמצעות המטה הכללי. שר המלחמה והרמטכ"ל שיתפו פעולה באופן הדוק בכל הנוגע למבצעים הצבאיים הממשיים וקיימו שליטה מבצעית בכוחות המזוינים. מבחינת המבצעים ביבשה פירוש הדבר שליטה ישירה בשתי ארמיות השדה, מפני שהפיקוד העליון המצרי פעל ללא פיקוד כוחות היבשה ופיקוד החזית. בהשוואה למצב ב-1967 הופעלו צינורות פיקוד ואחריות מתאימים, וההזדמנויות להיווצרות כיתות פחתו עד למזער. יתר על כן, המודיעין הצבאי הישראלי – שלאחר מכן הודה ביחס שחצני

למדי כלפי הצבא המצרי – לא השכיל להעריך את המקצועיות והמסירות הבשלות שהתפתחו בפיקוד העליון המצרי מאז מלחמת 1967. חלק ניכר מן המבצע האמפיבי המוצלח של 1973 יש

הערות

1. צלח אלדן אלחאדיד, **שהיד אל חרב** 67 (קהיר: דאר אלשרוק, 1974) עמ' 21. זמן קצר לפני הגיוס המצרי ב־15 במאי 1967 היה לוטננט־גנרל אלחאדיד מפקד האקדמיה הצבאית הגבוהה על־שם נאצר – בית־הספר הצבאי הגבוה ביותר במצרים. בתקופת מעשי האיבה עצמם שימש כמפקד המחוז הצבאי הגבוה ביותר במצרים. בעיצומם של מעשי האיבה שימש כמפקד המחוז הצבאי המרכזי, שכלל את קהיר. אחרי המלחמה הציב אותו המשטר הנאצרי באחד מבתי־הדין הצבאיים שהוקמו כדי לקבוע את האשמים ולגלות את הסיבות לתבוסה. בין שאר הפרסומים כתב אלחאדיד גם ספר על מלחמת 1973, **חרב אוקטובר פי אלמיזאן אלסכרי** (קהיר, 1974) ועל מעורבותה של מצרים במלחמה האזרחית בתימן: **שהיד אל חרב אלמין** (קהיר, 1984).
2. אלחאדיד, **חרב** 67, עמ' 113.
3. שם, עמ' 21.
4. Saad Gomaa, *Das Militär in Ägypten: Analyse des politischen und Sozio-ökonomischen Wandels* (Bochum: Studieverlag Dr. N. Brockmeyer, 1978), p. 132.
5. נאדב סאפרן, **From War to War: The Arab-Israeli Confrontation, 1948-1967** (New York: Pegasus, 1969), p. 217.
6. Ali Abdel Rahman Rahmy, *The Egyptian Policy in the Arab World: Intervention in Yemen, 1962-1967* (Washington D.C.: University Press of America, 1983), p. 159. במלחמה זו היה ראחמי רב־סרן בחיל־המשלוח המצרי.
7. לניתוח השינויים העיקריים בצבא־ל בין השנים 1956 עד 1967, ראה את הניתוחים המתאימות בספר: Edward Luttwak & Dan Horowitz, *The Israeli Army* (New York: Harper & Row, 1975).
8. Ze'ev Schiff, *A History of the Israeli Army, 1974 to the Present* (New York: McMillan, 1985).
9. Gunter E. Rothenberg, *The Anatomy of the Israeli Army: The Israel Defense Forces, 1948-1978* (New York: Hippocrene Books, 1979).
10. אלחאדיד, שם, עמ' 22, 52. ראה גם: מוחמד פאוזי (גנרל בדימוס), **חרב אל הלא' סנואת 1970-1967** (בירות: דאר אלוחדה, 1983), עמ' 52-54.
11. אלחאדיד, שם, עמ' 113, 142-141; עבד אל מוחסין כמיל מורתי (גנרל בדימוס), **אלפריק מורתי ראויה אלחקה**. כתב־יד שלא פורסם, עמ' 59-58.
12. אלחאדיד, שם, עמ' 142; מורתי, שם, עמ' 28.
13. אלחאדיד, שם, עמ' 142-141.
14. אמין הווייר, **דואא עלא אסבאב נכת' 1967 ועלא חרב אסתנאף** (בירות: דאר אלטלאיע, 1975), עמ' 60.
15. שמואל שגב, **סדין אדום, מלחמת ששת הימים**, (תל־אביב: טברסקי, 1967), עמ' 40; טיימס (לונדון) 22 במאי 1967, עמ' 1.
16. מורתי, שם, עמ' 59-58, 62.
17. אלחאדיד, שם, עמ' 159-158; פאוזי, שם, עמ' 92.
18. אלחאדיד, שם, עמ' 159-158.
19. פאוזי, שם, עמ' 92; מורתי, שם, עמ' 114.
20. T. Dupuy, *Elusive Victory: The Arab-Israeli Wars, 1948-1973* (Fairfax, Va.: Hero Books, 1984), pp. 241-242, 339.
21. דופי קובע בטעות שאלקאדי היה הרמטכ"ל. לדיווחים ערביים בנושא זה, ראה: פאוזי, שם, עמ' 161, 151; מורתי, שם, עמ' 53, והווייר, שם, עמ' 62.
22. פאוזי, שם, עמ' 113-102; מורתי, שם, עמ' 118-68; אלחאדיד, **חרב** 67, עמ' 161-171.
23. פאוזי, שם, עמ' 91, 105-108; דופי, שם, עמ' 241.
24. אלחאדיד, **חרב** 67, עמ' 190-189; פאוזי, שם, עמ' 151 ואילך; מורתי, שם, עמ' 60-59, 185-186;

לזקוף אפוא ליכותם של נאצר, סאדאת והנהגה הצבאית המצרית. זו שיקמה את הכוחות המזוינים אחרי התבוסה של 1967 בצורה משמעותית, ובסיוע סובייטי, עד שהפכו

ב־1973 לצבא מקצועי. אולם מבחנו האמיתי של הפיקוד העליון עתיד היה להיערך בשלבי האחרונים של הסכסוך, וזהו כבר פרק אחר במלחמת 1973.

1. אנואר סאדאת, **סיפור חיי** (ירושלים: עידנים, 1978), עמ' 136. *The Struggle for Peace in the Middle East* (New York: Quartet Books, 1981), p. 32. דופי, שם, עמ' 267-268.
2. P.J. Vatikiotis, *Nasser and His Generation* (New York: St. Martin's Press, 1978), p. 160.
3. אליעזר בארי, **הקצונה והשלטון בעולם הערבי** (תא: ספרית פועלים, 1956), עמ' 85.
4. אלחאדיד, **חרב** 67, עמ' 13-17; וטיקוטיס, שם, עמ' 161-159.
5. להודאה מוקדמת ופומבית בבעיה, ראה את הצהרותיו של מוחמד הייכל, איש סודם הקרוב של נאצר, ומאוחר יותר – של סאדאת, כפי שפורסמו ב**ניריוק טיימס**, 17 במרס 1968, עמ' 12.
6. Roger Owen, "The Role of the Army in Middle Eastern Politics – A Critique of Existing Analyses," *Review of Middle Eastern Studies* 7, p. 71. אף על פי שסגל הקצונה היה משופע בבעיות בתקופתו של נאצר, התחוללה התקדמות לקראת הקמתו של צבא מודרני (נושא שאינו במסגרת המאמר הזה). המתחים האלה בין כוחות ההתמקצעות לכוחות הדרה־התמקצעות טעונים ניתוח מעמיק.
7. על רשת ההשפעה של בדראן, ראה: אלחאדיד, **חרב** 67, עמ' 25-30; פאוזי, שם, עמ' 36-43; סאדאת, שם, עמ' 165; וטיקוטיס, שם, עמ' 163-164.
8. אלחאדיד, **חרב** 67, עמ' 16; Anouar Abdel Malek, *Egypt: Military Society* (New York: Random House, 1968), p. xxxii.
9. דופי, שם, עמ' 239-240.
10. שם, עמ' 240, 273.
11. חסן מוצטפא (ברגידר), **חרב חיירא 1967**, שני כרכים (בירות: אל־מיוסאסא, אל־עראביה, 1973), עמ' 207-209. להערכה דומה בקשר להזדמנות הזו שהוחמקה על ידי המצרים בליל 6' ביוני, ראה: Edgar O'Ballance, *The Third Arab-Israeli War* (Hamden, Conn.: Archon Books, 1972), pp. 134-136.
12. מורתי, שם, עמ' 59-60, 115.
13. אלחאדיד, **חרב** 67, עמ' 24; פאוזי, שם, עמ' 54-55; סאדאת, שם, עמ' 160-161; ריאד, שם, עמ' 26.
14. ראה הערה 16 לעיל. פאוזי מילא שני תפקידים: רמטכ"ל הכוחות המזוינים המצריים וראש המטה של הפיקוד הערבי המאוחד. ראה מורתי, שם, עמ' 99.
15. פאוזי, שם, עמ' 167-168; Dan Hofstadter, ed., *Egypt and Nasser, III: 1967-1972* (New York: Facts on File, 1973), p. 43.
16. R. Hrair Dekmejian, *Egypt under Nasser* (Albany: State University of New York Press, 1971), p. 252.
17. פאוזי, שם, עמ' 197, 243-246.
18. אלחאדיד, **חרב** 67, עמ' 24.
19. את מירשם הפיקוד העליון בשנת 1973 ראה אצל דופי, שם, עמ' 614-616.
20. אל־נצר 405 (נובמבר 1972), עמ' 3 (אל־נצר הוא אחד הבטאונים הצבאיים המתפרסמים על־ידי הכוחות המזוינים המצריים). ראה דופי, שם, עמ' 388-389.
21. לחיזור ביוגרפי קצר של שאולי, ראה: Insight Team, *Insights on the Middle East War* (London: The Sunday Times, 1974), pp. 116-117.
22. Amos Perlmutter, *Egypt: The Praetorian State* (New Brunswick, N.J.: Transaction Books, 1974), p. 225, n. 15.
23. אלחאדיד, **חרב** 67, עמ' 61; מורתי, שם, עמ' 27.
24. מתוך כבוד כלפי פאוזי מטיל אלחאדיד חלק מן האשמה במצב בלתי נכון זה על הגנרל.
25. פאוזי, שם, עמ' 54. יש להעריך את פאוזי על שהוא מודה בחסרונותיו כרמטכ"ל, וכן על שהוא מבהיר כי

1. אחת הסיבות העיקריות למינויו הייתה שנאצר נתן בו אמון.
2. סעד אל־שאולי, **חציית התעלה** (תל־אביב: מערכות, 1987), עמ' 136.
3. היחסים בין שר המלחמה לרמטכ"ל בין השנים 1967 ל־1973 טעונים ניתוח נפרד, ביחוד בקשר להגדרה מדויקת של תחומי הסמכויות והאחריות הן בימי שלום והן בימי מלחמה. שאולי אכן מזכיר מחלוקת בינו לבין שר המלחמה צאדק בקשר לנושא זה (ראה שאולי, שם, עמ' 198 ואילך; פאוזי, שם, עמ' 241-242, מזכיר גם הוא את הבעיה החשובה הזו, אם כי בקצרה).
4. לטיהור באוקטובר 1972, בקשר לשאלה זו – מלחמה או לא מלחמה – ראה: סאדאת, שם, עמ' 243-247; שאולי, שם, עמ' 132-134; מוחמד הייכל, **הדרך לרמדאן** (New York: New York Times Books, 1975), עמ' 376-377; דופי, שם, עמ' 337.
5. שאולי, שם, עמ' 30-31.
6. פאוזי, שם, עמ' 337.
7. בקשר למפקדת חילות השדה בצבא־ל, ראה: רוטנברג, שם, עמ' 215; שיף, שם, עמ' 51; Mark Urban, "Fire in the Galilee, Part I: Israel", *Armed Forces V/4* (April 1986), p. 169; David Eshel, "Modern Inter-Arms Concepts – IDF Organization: The Yom Kippur War and After", *Defence Update International* 69 (1985), pp. 59-60. ג'רוזלם פוסט, המהדורה הבינלאומית, 23 באוגוסט 1986, עמ' 3.
8. C.P. Armstrong, "Egypt," in *Fighting Armies: Antagonists in the Middle East*, ed. Richard A. Gabriel (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1983), p. 155.
9. John W. Amos, *Arab-Israeli Military/Political Relations: Arab Perceptions and the Politics of Escalation* (New York: Pergamon Press, 1979), pp. 145-146. דופי, שם, עמ' 482.
10. פאוזי, שם, עמ' 168.
11. בארי, שם, עמ' 125.
12. Anouar Abdel-Malek, "Le Role de l'armée dans la vie politique en R.A.U.", *Le mois en Afrique* 14 (February 1967), p. 69.
13. שאולי, שם, עמ' 84.
14. אחד הדיווחים הטובים ביותר מנקודת ראות ישראלית נכתב על ידי מפקד אוגדה משוריית בחזית סיני. ראה: אברהם אדן, **על שתי גדות הסואץ** (ירושלים: עידנים, 1979), עמ' 75 ואילך.
15. Harriet Scott and William Scott, *The Armed Forces of the USSR*, 2d ed. (Boulder, Colo.: Westview Press, 1981), p. 142.

